

В. В. КРАМСЬКИЙ

ДМИТРО ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НАПРИКІНЦІ 1550-х – НА ПОЧАТКУ 1560-х років

У статті досліджується місце та значення Д. Вишневецького у зовнішній політиці Москви, як провідника у контактах держави із запорізькою та донською козацькими спільнотами. Зроблено спробу проаналізувати курс уряду Івана IV стосовно пониззя Дніпра через взаємини із українським низовим козацтвом, а також причини та наслідки цих взаємин на тлі військово-політичного середовища Дикого поля. Запропонована роботи може виявитися корисною для дослідження зовнішньої політики московського уряду щодо регіону пониззя Дніпра та Дону.

Ключові слова: Дмитро Вишневецький, Іван IV Грозний, зовнішня політика, Московська держава, запорізьке козацтво, донське козацтво.

Вступ. Князь Дмитро Вишневецький (1516 (1517) – 1563 (1564) роки) на сьогоднішній день відомий, передусім як активний учасник збройної боротьби проти Кримського ханства, козацький ватажок та засновник Запорозької Січі. Проте, військову активність Д. Вишневецький здійснював не лише згідно з інтересами населення українських володінь Литви або з власної ініціативи. Московський цар Іван IV Грозний (1530 – 1584 роки), так само, як і його попередники, зіткнувся з проблемою спустошливих нападів кримських татар на російські землі. У певний момент спільні інтереси московського володаря та литовсько-українського шляхтича призвели до їх тимчасового партнерства у протистоянні з Кримським ханством.

Метою дослідження є визначення ролі Дмитра Вишневецького, як воєначальника та козацького ватажка у зовнішній політиці Московської держави в роки правління Івана IV Грозного.

Виклад основного матеріалу. Яскрава та дієва особистість Дмитра Вишневецького завжди викликала зацікавлення істориків. На сьогодні сформувались різні погляди на роль цього шляхтича у тристоронній системі зовнішньополітичних відносин, де одну сторону уособлює Москва, другу – Литва та Польща, третю – Кримське ханство та Османська імперія.

Серед різноманітних аспектів біографії, більш ніж інші розглянуто питання щодо причетності цього відомого магната до заснування першої Січі, взагалі формуванню українського січового козацтва, а також його духовно-культурний спадок як козацького

ватажка, провідника боротьби з турками та татарами, що залишився у народному фольклорі [1, с. 8]. Традиційно склалося, що бойові операції під проводом князя у працях як українських, так і російських дослідників займають центральне місце. У той самий час, частина біографії Д. Вишневецького, пов'язана з військовим співробітництвом з Іваном IV, досліджена на сьогодні недостатньо та потребує подальшого розгляду з метою детального окреслення ролі, що відводилась князю у зовнішній політиці Москви.

Такі видатні дослідники української історії, зокрема історії козацтва, як М. С. Грушевський та Д. І. Яворницький широко розглядають роль Д. Вишневецького, як одного з перших організаторів низового дніпровського козацтва [2, с. 114-126; 3, с. 15-21]. Біографічні роботи українських істориків, опубліковані пізніше, в цілому дотримувалися напрямку, заданого М. С. Грушевським та Д. І. Яворницьким: В. І. Сергійчук, Ю. В. Сорока, а також американський історик українського походження Л. Р. Винар, продовжують дослідження ролі князя в контексті історії запорозького козацтва, разом з цим проводячи лінію популяризації цієї помітної особистості у якості однієї з ключових фігур української історії [4; 5; 6]. В. А. Голобуцький у праці «Запорозьке козацтво» (1994 р.) вказує на важливість сприйняття Д. Вишневецького саме як активного організатора збройної боротьби проти кочівників на степових просторах, незалежно від характеру його участі у процесах формування центру запорозького козацтва [7, с. 138]. Д. І. Багалій у контексті відносин між Московією та українським населенням Великого князівства Литовського у XVI-XVII ст. називає Д. Вишневецького серед союзників «черкаської

партії» Івана IV [8, с. 145]. Цей дослідник розглядає козацтво як важливий елемент у системі відносин між українсько-литовським князем і московським царем. Однак, вищезазначені роботи не ставили своєю основною метою аналіз військово-політичних взаємин Д. Вишневецького з Москвою.

На тлі української історіографічної традиції дещо вирізняється ситуація у російській історіографії стосовно періоду Івана Грозного. Так, Р. Г. Скринніков у біографічній роботі «Іван Грозний» серед наближених до царської особи згадує Д. Вишневецького як активного прихильника та учасника військової боротьби Московської держави проти Кримського ханства, але не надає докладного огляду статусу князя при московському цареві [9, с. 76]. Дослідник історії протистояння Московської держави та степових кочівників В. В. Каргалов у своїй науково-популярній роботі «На степовому кордоні» [10, с. 143-148] відводить Д. Вишневецькому вельми значуще місце в московській стратегії оборони від нападів кримських татар.

Окремий напрям історіографії розглядає взаємодію українського козацтва з різними державними та недержавними суб'єктами. Найбільш значущий внесок тут належить В. А. Брехуненко, який дає комплексну оцінку контактам козацтва з московською владою, ґрунтовно вивчає характер контактів дніпровського козацтва з донським [11; 12]. Однак, зосередившись на основних тенденціях, причинах та наслідках таких взаємин як явища степового кордону, автор докладно не зупиняється на ролі особистості самого Д. Вишневецького в даній системі. Інший сучасний історик І. Роздобудько, застосовуючи досить рішучий підхід, у своїй статті «Дмитро Байда-Вишневецький - перший організатор Донського козацтва» стверджує про пряму причетність князя до формування козацтва на Дону, але детально не зауважує характер військового співробітництва між Д. Вишневецьким та Іваном IV [13].

На відміну від позицій українських істориків, російська історіографія надає значно меншу вагу фактору відносин князя з українським козацтвом. Сучасний російський дослідник О. Ю. Кузнецов у своїй монографії «Рыцарь дикого поля. Князь Д. И. Вишневецкий» припускає, що для подій, що відбувалися на Дикому полі за участі Д. Вишневецького, зв'язки останнього з козацтвом не були визначальним фактором. Більше того, автор стверджує про

відсутність цих відносин на тому рівні, на якому про них сформувалася думка серед українських істориків і в національній історичній свідомості [14, с. 9-10]. Схожа точка зору зустрічається і в працях істориків радянського періоду [15, с. 534-535].

Таким чином, в українській і російській історіографії, присвяченій міжнародним соціально-політичним і військовим подіям на Дикому полі, що відбувались за участі Д. Вишневецького, можна виділити кілька основних концепцій.

Дана робота покликана, певною мірою, виправити прогалину в історіографії, що утворилася та зв'язати в одне ціле образ Д. Вишневецького, з одного боку – як козацького ватажка, а з іншого - як воєначальника, що діяв в інтересах Івана IV.

У той же час, відносини Д. Вишневецького з московським урядом (у плані військового співробітництва) також вивчені не повністю. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує дослідження позиції і мотивів царя в цих відносинах, а також комплексна оцінка завдань, покладених на шляхтича московським царем. Ці аспекти мають, на нашу думку, важливі для розуміння основних тенденцій московської політики, як по відношенню до прикордонної литовської шляхти, так і щодо всього дніпровського регіону в цілому.

Військово-політичні відносини Д. Вишневецького з московським урядом та період перебування князя на царській службі достатньо висвітлено в опублікованих джерелах. Значну частину відомостей дозволяють дізнатися літописи, передусім - Никонівський та Лебедівський, що значною мірою дублюють один одного [16; 17]. Цінність цих джерел полягає в тому, що вони відображають офіційну позицію московського уряду щодо Д. Вишневецького і тієї ролі, яка відводилася йому в зовнішній політиці держави. Певну цінність має «Історія про великого князя Московського» А. Курбського, як людини, обізнаної у справі військових дій, в яких брала участь Московська держава в середині XVI століття [18]. Деяку важливу інформацію про військові заходи, надають «Розрядні книги» [19].

У дослідженні дипломатичної ситуації на Дикому полі в середині XVI ст. велике значення мають актові джерела, що містять дипломатичне листування між московським царем Іваном IV, польським королем і литовським великим князем Сигізмундом II Августом і кримським ханом Девлет I Гіреєм. Ці джерела зведені в «Сборник

императорского русского исторического общества» [20; 21]. Внутрішня документалістика Польщі та Литви представлена в «Актах, относящихся к истории Южной и Западной России» [22, с. 23]. Неабияке значення мають османські джерела, які стосуються, насамперед, військової активності Д. Вишневецького. Неоціненний внесок у цьому напрямку зробила французька дослідниця Ш. Лемерсьє-Келькеже, дуже ретельно опрацювавши матеріали турецьких архівів XVI століття [24]. Доповнюють комплекс османських джерел документи, опубліковані з І. Мустакімовим і Д. Сень [25, 26].

Мотивація Івана IV у військовій співпраці з Дмитром Вишневецьким і українським козацтвом.

Московська держава в XVI столітті була обтяжена такою ж проблемою протистояння кочівникам, що і руські князівства в попередню епоху. Період раннього правління Івана IV супроводжувався значними успіхами – 1552 року було підкорено Казанське ханство, а вже в 1556 році така ж доля спіткала Астраханське ханство. Ногайська орда, послаблена як внутрішніми, так і зовнішніми потрясіннями, швидко втрачала вплив. Тепер основним супротивником на степовому кордоні стало Кримське ханство. Незважаючи на чергу перемог, московське прикордоння, а іноді й центральні райони, так само перебувало під загрозою нападів кримських кочівників. Цього разу Московське царство зіткнулося з підтримкою зовнішнього могутнього союзника в обличчі Османської імперії. Ця обставина, у сукупності з територіальною віддаленістю Криму, не дозволяла вирішити дану проблему тими ж способами, що принесли успіх у Казані і Астрахані, через неминучий конфлікт з турецьким султаном. Широка, малозаселена степова смуга служила ще однією перешкодою для проведення рішучої військової кампанії.

Щоб забезпечити свої кордони від набігів, московський уряд був змушений прийняти певні заходи, при цьому всі можливі варіанти можна умовно звести до двох основних напрямків. Перший, оборонний, полягав у створенні ланцюга укріплених пунктів на шляхах ймовірного вторгнення. Натомість другий, наступальний, мав свою метою проведення поза межами Московського царства бойових операцій, спрямованих на перехоплення поточних або запобігання наступним походам татар. Розорюючи улуси кримських татар, московські сили могли знизити наступальний

потенціал Кримського ханства. Крім того, у разі досить значного успіху було можливим змусити хана і мурз відмовитися від агресії щодо московських земель. Однак, на ці походи, накладалися обмеження – за своїми цілями, методами і масштабами вони повинні, якщо була така можливість, не порушувати інтереси безпосередньо турецької сторони.

Одним з таких рішень було ведення «річкової війни» - військових походів в басейнах річок - Дніпра і Дону, що відігравали роль важливих шляхів комунікацій в степових умовах. Так, в 1556 році у похід Дніпром вирушає загін Дяка Ржевського, якому було доручено «языков добывать, про царя проведати» (тобто довідатися про хана) [16, ч.1, с.269]. Ймовірно, цей похід був превентивним диверсійним заходом, так як після досягнення першочергового успіху (взяття очаківського «острогу» і розграбування околиць Очакова і Іслам-Кермена), московські війська розвертаються назад, без спроб закріпитися в регіоні [16, ч. 1, с. 270]. Незважаючи на заходи, що вживалися татарами для запобігання безкарного відступу московитів, останнім вдалося залишити територію ханства без важких втрат [16, ч. 1, с. 270]. Паралельно, з аналогічною метою в пониззі Дону діяв загін Д.Чулкова та І.Мальцова [16, ч. 1, с. 269]. Таким чином, Івану IV, за умови подальшого успішного здійснення цієї стратегії, в значній мірі вдавалося б відтіснити бойові дії на територію супротивника, убезпечивши власні кордони. При цьому, безпосередньо територія Криму не зачіпалася. Що особливо важливо, турецький султан, через протистояння на заході з європейськими державами, не мав намірів втручатися в Кримсько-Московську локальну конфронтацію і зберігав нейтралітет, поки не виникала загроза його власним володінням.

Саме в цей момент з'являються офіційні відомості про перші контакти князя Д. Вишневецького з московськими воєводами.

Під час кампанії 1556 року, отамани Ескович та Млимський (слід гадати – під орудою Д. Вишневецького), на чолі загону козаків чисельністю близько 300 чол., активно сприяють російським воєводам на Дніпрі [16, ч.1, с.270]. Точно не можна сказати про причини, що спонукали до цього Вишневецького. У обставинах, що склалися, можливо, шляхтич сподівався на підтримку царя в боротьбі з татарами в подальшому. Не виключено, що Д. Вишневецький свідомо мав намір перейти на московську службу і для цього прагнув продемонструвати свою відданість, як

потенційного воєводи. Так чи інакше, ймовірно, князь був зацікавлений у зведенні дружніх відносин з російським царем та його представниками.

Більш цікавою виглядає позиція власне Івана IV щодо цієї і наступних подій. Як відомо, Д. Вишневецький незабаром заявляє царю про бажання вступити до нього на службу, свою військову діяльність тепер проводить від імені московського володаря і через деякий час отримує розпорядження прибути до Москви [16, ч. 1, с. 275-276]. Вищезгаданий М. Ескович на цей раз виступає представником Д. Вишневецького у перемовинах, з чого логічно випливає причетність останнього до наведених подій на Дніпрі 1556 року. Князя в столиці приймають (1557 рік) вельми тепло, крім наділення земельною вотчиною (м. Белев з навколишніми селищами, деякі села під Москвою), він удостоюється і грошового подарунку в 10 000 рублів [16, ч. 1, с. 286; 20, с. 54]. Чим саме керувався Іван IV, так щедро нагороджуючи нового васала?

Деякі з цих причин виглядають цілком зрозумілими - напередодні Лівонської війни московський престол прагнув здобути ще одного ініціативного воєначальника. Однак, як нам відомо з Никонівського літопису та османських документів, Д. Вишневецький під час підпорядкування російському цареві продовжує ідею боротьби з Кримським ханством, що вже стала для нього звичною. Не складно помітити також і розташування м. Белева – це південна околиця держави, так само як і Черкасько-Канівське староство, що було доручено Сигізмундом II князю. О. Кузнецов вважає, що таким чином Іван IV певною мірою вирішував проблему прикриття своїх володінь від набігів татар [11, с. 140]. Іншими словами – залучення Д. Вишневецького до царської служби було стратегічним ходом, спрямованим на підвищення обороноздатності Московської держави на південному напрямку, незалежно від того, якими саме – наступальними чи суто стримуючими заходами це досягалось.

Ми припускаємо, що така роль була відведена Вишневецькому не випадково, і була елементом обміркованої царської зовнішньої політики. До того ж явище переходу цього шляхтича на московську службу дещо виходить за межі звичайної зміни васалом сюзерена, що часто зумовлювалося особистими уподобаннями або політичними розбіжностями (як, наприклад, у випадку з А. Курбським).

Дуже важливим аспектом виглядає зв'язок Д. Вишневецького з місцевим козацтвом, незалежно від позиції литовської правової системи середини XVI століття і щодо цього козацтва і самих зв'язків із ним. Вишневецький, будучи старостою окраїнних земель, подібно О. Дашкевичу або П. Лянцкоронському, цілком міг залучати козацтво, як засіб для виконання своїх службових обов'язків. Після того, як князь опинився на Хортиці, умови нестачі особового складу і різного роду військових припасів, ймовірно, ще більш підштовхували до контакту з козацтвом, вже хоча б як з потенційним союзником у регіоні [22, т. 2, с. 148]. При цьому в Никонівському літописі отаманів, які допомагали московській експедиції на Дніпрі 1556 року називають черкаськими, а їхніх козаків - «канівськими черкасами». Козаками також називають людей князя, які становили гарнізон форпосту на Хортиці (проте, «розбіглися», не втримавши його) в 1557 році [16, ч.1, с.286]. Це, в сукупності з тим фактом, що всі основні дипломатичні місії князя не тільки до царя, а й до короля виконувалися саме козаками або їх отаманами, дозволяє припускати, що у 1556-1557 роках між шляхтичем і козацтвом склалися певні зв'язки, більш складного рівня, ніж просто військовий союз [16, ч. 1, с. 270, 275, 276, 281; 22, т. 2, с. 148]. З іншого боку, у грамоті Сигізмунда II Августа Д. Вишневецькому 1557 року є згадка про стримуюче призначення «замку» на Хортиці стосовно неконтрольованої агресії місцевого козацтва [22, т. 2, с.148]. Саме на цій меті зведення князем дніпровських укріплень ставив свого часу акцент В. А. Голобуцький [7, с. 130-131]. Тим не менш, такий погляд прямо не суперечить можливості якщо не заступницького, то принаймні, лояльного ставлення Вишневецького до козаків. Не бажаючи вступати в конфронтацію і потребуючи людських ресурсів, він, ймовірно, прагнув перетворити незалежну військову силу у власну опору, в чому, слід вважати, досяг певних успіхів.

Ці успіхи навряд чи залишилися непоміченими в Москві, яка була зацікавлена у будь-якій допомозі в боротьбі з Кримським ханством. Вишневецький, звівши укріплення на Хортиці і згрупувавши при собі козаків, затвердив певний особистий вплив на Запоріжжі, а територіальна віддаленість від формального керуючого центру (литовського і польського уряду) тільки сприяла цьому. Вже саме перебування князя на Хортиці, за умови збереження напруженості між ним і Кримським

ханством, мало свій сенс для Івана IV. Таким чином дещо прикривався Дніпровське напрямком для походів татар до Росії. Як вдало помітив В. В. Каргалов - «У Москві відразу оцінили ті стратегічні вигоди, які могло принести затвердження «служилого» князя на Дніпрі» [15, с. 143]. На думку Д. І. Багалія, московські уряди, починаючи з Івана IV, не могли не звернути уваги на потенціал, наданий українським козацтвом в боротьбі з кочівниками [8, с. 144-145]. Ще більшу користь можна було витягти, «переманивши» князя на свою сторону, хоча це загрожувало ризиком загострення московсько-литовських відносин. Але ця проблема незабаром вирішилася - князь сам висловив бажання присягнути московському престолу [16, ч. 1, с. 276]. Ми також вважаємо, що актуальність залучення не тільки донських, але і запорозьких козаків була в Москві очевидна. І саме Вишневецький, керуючись власними мотивами, надав царю такі можливості.

Використовуючи статус князя серед козаків, з'являлася перспектива отримати чергового союзника на південному напрямку в особі українського козацтва. Ми припускаємо, що ця особливість якісно виділяла князя серед інших царських воєначальників і теплий прийом у Івана IV може бути пояснено зацікавленістю останнього, окрім іншого, в підтримці з боку козаків Вишневецького.

Зовнішня політика Івана IV щодо Д. Вишневецького і українського козацтва: мета, перспективи та наслідки.

М. С. Грушевський, а слідом за ним – Ю. В. Сорока наводять думку, згідно з якою між Д. Вишневецьким і московською стороною (самим Іваном IV або ж воеводами від його імені) повинне було здійснюватися дипломатичне листування ще до офіційного контакту, відображеного в джерелах [2, с. 118-119; 5, с. 22]. У цьому листуванні, імовірно, обмовлялися питання військової взаємодії під час походів руських служилих людей по Дніпру. В протилежному випадку складно було б сподіватися на спонтанне дружнє ставлення місцевого шляхтича, на наш погляд, така попередня дипломатична підготовка цілком виправдана в умовах досить напружених російсько-литовських відносин в 1556-1557 рр. Крім того, таким чином, московська сторона готувала фундамент для союзних відносин з прикордонною українсько-литовською шляхтою в майбутньому.

У 1558 році князю доручають проведення бойового походу, подібного тому, що був здійснений Д. Ржевським двома роками раніше,

імовірно з метою запобігання нових походів татар [16, ч. 1, с. 288]. Примітно, що саме дніпровський регіон стає першим місцем призначення Вишневецького на царській службі поза межами Московської держави. Звичайно, такий хід цілком може бути обумовлений, насамперед, поточними стратегічними пріоритетами, до того ж князь мав добре орієнтуватися на знайомій йому місцевості. Однак слід відзначити й інші причини, що могли схилити московське керівництво до вибору саме кандидатури Вишневецького для даного походу. Поміж іншого – перевірка на лояльність. І в даному випадку – служба в безпосередній близькості від колишнього староства є досить переконливим способом виявити схильність нового васала до зворотного переходу. Певну вагу в такому призначенні могли мати і зв'язки князя з місцевим козацтвом. Можна висунути припущення про те, що в поході 1558 року на Д. Вишневецького Москвою покладалися і функції опосередкованого контролю запорізького козацтва. Той факт, що в наступному, 1559 році князя направляють на Азов, на наш погляд, не суперечить запропонованій концепції [16, ч. 2, с. 318]. Можливо, що 1559 року перебування особисто Д. Вишневецького на Дніпровському плацдармі вже не мало необхідності. Як буде зазначено далі – низові дніпровські козаки (принаймні – деякі з них, протягом деякого часу) залишаються лояльні московським воеводам.

Хоча традиції залучення у військових цілях городового («внутрішнього») козацтва в Росії вже сформувалися, слід зауважити, що московський цар мав також і певний досвід залучення «зовнішнього» козацтва в цілях сприяння військовим зусиллям держави проти степового супротивника. Так, наприклад, донське козацтво, приймало активну участь у Казанському (1552 рік) і Астраханському (1554 рік) походах [27, т. 2, с. 225-230]. Припускаємо, що Іванові IV певною мірою вдалося заручитися підтримкою і запорізького козацтва. У 1559 році на Дніпровський плацдарм призначається вже московський воевода Д. Адашев, але «черкаські» козаки восени цього року звітують перед царем про успішне веденні бойових дій проти кримчаків і ногайців [16, ч. 2, с. 323]. Також важливо звернути увагу на ще один момент в Никонівському літописі, пов'язаний з поверненням Д. Вишневецького до Сигізмунда Августа в 1562 році. Тут міститься згадка про ставлення «черкаських» козаків князя, до цієї події: «...А которые Черкаские Каневские атаманы служат царю и великому князю...а были

на Поле со князем Дмитреем же Вишневецким...а с ними Черкасских казаков 400 человек – князь Дмитрий имал их в Литву к королю Полскому с собою силно, и они ... не похотели и приехали ко царю и великому князю...со всеми Черкасскими казаки...» [16, ч. 2, с. 343].

Як бачимо, дніпровські козаки, що розділяли з Д. Вишневецьким бойовий шлях, не просто висловлюють невдоволення рішенням ватажка, але й демонструють явну прихильність до московського царя. Проте, цілком імовірно, що автор даного тексту був зацікавлений у тому, щоб показати московського царя таким володарем, службу якому вважали почесною, в тому числі, і православні запорізькі козаки. Враховуючи таку суб'єктивність літопису, як історичного джерела, складно впевнено стверджувати про той рівень відносин, що міг сформуватися у 1562 році між Москвою і українським козацтвом. Тим не менш, можна вважати, що на певну частину дніпровських козаків московська влада все ж могла розраховувати.

Не слід також нехтувати тими стратегічними наслідками, які тягнуло за собою залучення дніпровського козацтва, поряд з донським, на службу московському престолу. Для Івана IV такий сценарій дозволяв не тільки позбавити Литву потенційного союзника, а й використати отриманий військовий потенціал для вирішення власних завдань. І, хоча, переорієнтування запорізького козацтва проти Польсько-Литовської сторони виглядає малоімовірним, складно переоцінити значення тих переваг, які надавали в боротьбі з Кримським ханством і Османською імперією, консолідація та зміцнення Дніпровсько-Донської козацької осі, на стратегічному значенні якої затверджує В. А. Брехуненко [14, с. 89]. Так як польсько-литовська держава проявляла по відношенню до козацтва на зорі його зародження, скоріше, настороженість і підозру, саме контакт з прикордонною українсько-литовською знаттю міг відкрити Івану IV доступ до поширення свого впливу на даний регіон. Такий механізм, на наш погляд, і був реалізований у випадку Д. Вишневецького або, у всякому разі, зроблені перші кроки по його здійсненню.

Залучення українського козацтва на військові потреби московської держави, зокрема – за посередництва князя Д. Вишневецького, мало серед своїх переваг також можливість досить широких дипломатичних маневрів. В умовах Лівонської війни Іван IV прагнув, якщо

не домогтися рішучої переваги в боротьбі з Кримським ханством, то, принаймні, укласти вигідне перемир'я на цьому напрямку і мати можливість зосередити максимально можливу кількість сил на іншому – західному. Кримське ханство у цей період не мало чіткої позиції в Московсько-Литовській конфронтації та могло підтримати ту чи іншу сторону в залежності від поточної ситуації. В даному випадку підтримка третьої сторони могла зіграти вирішальну роль у протистоянні. Таким чином, якщо з'являвся спосіб звернути агресію Криму на Литву або виникала загроза повномасштабного втручання Османської імперії на стороні кримського хана, московський самодержець міг легко відмовитися від «незручного» князя і оголосити перед Кримом про польсько-литовську ініціативу анти-татарської діяльності Д. Вишневецького. Хоча, на перший погляд, таке припущення виглядає необґрунтованим, на його користь можна навести текст послання 1562 року від короля Сигізмунда II Августа Девлет Гірею, яке було перехоплено Д. Адашевим на Дніпрі у литовських послів. Зі змісту послання випливає висновок про те, що хан звинувачує саме польсько-литовську сторону у розграбування Очакова і захопленні «очаківського судна» Д. Вишневецьким: «...а писал (нам хан)...что будто ся наши казаки шед Очакову убыток учинили и судно очаковское взяли...А взяли то судно те люди, которые с нашим изменником со князем Вишнявским с Дмитрашем (Дмитром Вишневецьким), что к недругу московскому отъехал, и будто ся за то сын твой, калга Магмет-Кирей салтан, исполосив земли наши...» [21, с. 63-64].

Втім, не виключено, що це послання могло бути спеціально сфабрикованим актом. Так як між Москвою і Литвою дипломатична обстановка поступово погіршувалася з плином Лівонської війни, такого роду листування могло бути (і було) використане, як один з аргументів на дипломатичних дебатах. Посилаючись на текст документу, московська сторона звинувачувала литовську в налаштуванні кримського хана проти царя [21, с. 63].

Однак, якщо припустити дійсність цього документа, можна гадати, що джерела, які інформують кримського хана про напад, раніше мали досвід зіткнення з українським козацтвом. Помітивши козаків серед людей Д. Вишневецького, ці інформатори могли помилково покласти відповідальність за ворожі дії на польсько-литовський уряд, так як їм,

ймовірно, не було відомо про зміну шляхтичем свого сюзерена на московського царя.

На думку В. В. Каргалова, дипломатичні причини, разом із нестачею збройних сил (основні частини були задіяні в Лівонії), перешкоджали наданню московським урядом дієвої підтримки Вишневецькому перед загрозою нападу татар на форпост на о. Хортиця в 1557 році, що врешті решт призвело до втрати цього опорного пункту [10, с. 145]. За відомостями, наведеними Ш. Лемерсьє-Келькеже, московські гінці, які прибули в Кафу в 1560 році, попередили турецький місцевий уряд про наступ Д. Вишневецького на Азов, що могло послужити причиною невдачі цього заходу [24, с. 60]. Таким чином, можна висунути припущення про готовність Івана IV задіяти служилого українсько-литовського князя в дипломатичній грі.

Оцінюючи політику Москви по відношенню до козацтва, крім того можна припустити, що його залучення до царської служби було частиною більш масштабного задуму поширення впливу на весь дніпровський регіон, що знаходить певне підтвердження в дипломатичному листуванні [27, с. 137-138]. У розглянутий період, литовською стороною неодноразово висловлювалось невдоволення, викликане присутністю московських сил на нижньому Дніпрі в 1558-1560 роках [20, с. 548, 583, 613; 22, т. 2 с. 151]. Причому, в 1558 році Вишневецький вказувався причетним до такого інциденту [20, с.548]. Зауважимо також, що у вищезгаданій грамоті Сигізмунда II до Д. Вишневецького 1557 року йде мова щодо намірів царя: «...маючи ведомости от тебе и з иных украин о умысле князя великаго Московского к будованью замков при Днепре...» [22, т. 2, с. 148].

Московська сторона, у свою чергу, стверджувала про нейтральний статус даної області та миролюбність місії свого контингенту. Так, царському посланнику до короля Микиті Сущеву в 1560 році наказувалося на вищезгадані обвинувачення відповідати: «...И нечто молвят (поляки и литовцы): Днепр государя нашего королев, а князь великий (Иван IV) посылает на Днепр своих людей, ино (і таким чином) перемирие рушит. И Миките говорит: государь наш перемирья не рушит, и в королевы ся земли не вступает ничем, а бережет хрестьянство.....потому, как в перемирных грамотах государю нашему с королем рубеж описан, а Днепр под Крымом Божей, а не королев...» [20, с. 613].

Втім, можна вважати, що якщо московський цар і мав намір посилити свої позиції на нижньому Дніпрі, в його політиці все ж простежується прагнення зберігати баланс мирних відносин із західним сусідом, як таким, що займає протилежну позицію в Лівонському конфлікті.

Повертаючись до припущення щодо впливу царя на низове дніпровське козацтво, зараз складно сказати, наскільки результативною для Москви була така політика в середині XVI столітті. На думку В. А. Брехуненко, для російських царів до середини XVII століття не було властиво розраховувати безпосередньо на українське козацтво в якості повноцінної військової опори [13, с. 140]. Так чи інакше, але, мабуть, далекосяжних наслідків активність на нижньодніпровських теренах ні для Івана IV, ні для його послідовників на царському престолі в найближчому майбутньому, не мала і обмежувалася локальними успіхами, незважаючи на всю амбіційність. Досить скоро після згадуваних подій, під час Лівонської війни, що супроводжувалася прямим зіткненням Польщі і Литви з Москвою, українські козаки вже відкрито виступили проти царських воевод [13, с. 144-145].

У той же час, ми не схильні вважати політику московського престолу в такому напрямку «експансійною», в негативному розумінні слова. Поширення свого впливу на дніпровську низову козацьку громаду, яка ще не сформувала остаточно своїх зовнішньополітичних орієнтирів, на наш погляд, не слід розглядати як прояв невинувато агресивного тону. Така ініціатива виглядає цілком виваженою і розумною, враховуючи гостру потребу Москви у військових ресурсах в той момент, а також, що особливо важливо, інертність польсько-литовського уряду (принаймні - на ранніх етапах формування запорізького козацтва) у цьому питанні.

Роль походів Д.Вишневецького у пониззя Дону в московській зовнішній політиці, їх значення в організації донського козацтва.

Не менший інтерес представляють військові акції, здійснені Д. Вишневецьким під московським керівництвом після 1558 року, у тому числі – у пониззя Дону. Ми схильні вважати, що призначення князя на донський напрямок також не є випадковістю. Авторитет шляхтича серед козаків, а також навички та здібності до налагодження контактів з ними, могли стати суттєвим аргументом. Таким чином, з'являється можливість розглядати в контексті

Донських експедицій князя 1559-1561 років крім основної військової, і додаткову місію цих походів, яку, ймовірно, слід трактувати, як черговий крок до інкорпорації донського козацтва в сферу московського впливу. Непрямим аргументом на користь наведеної версії можуть служити успіхи, яких вдалося досягти Д. Вишневецькому у зближенні черкеських племен з московським престолом 1559 року, що чітко відображено в Никонівському літописі [16, ч. 2, с. 320]. У наступному поході князя 1560 року, зміцнення відносин з черкесами ставилося однією з основних цілей, поряд з бойовими діями проти татар [16, ч. 2, с. 324]. Цей факт підкреслює наміри московського уряду до закріплення у Азовському регіоні, що органічно пов'язано із поширенням впливу на донське козацтво.

Важливо також зауважити, що перший донський похід Д. Вишневецького (1559 рік) мав на меті ведення бойових дій, в тому числі, і в околицях Азова, тобто - Османських володіннях, на відміну від попередників князя на цьому напрямку - Д. Чулкова та І. Мальцова [16, ч. 2, с. 315; 16, ч. 1, с. 269]. Враховуючи вищезгадану плутанину, пов'язану з нерозумінням турками і татарами дійсної державної підпорядкованості князя (литовської або московської), керівництвом ним військового втручання безпосередньо в Османські володіння загрожувало дещо меншим загостренням відносин з цією державою для Івана IV. Судячи з висновків Ш. Лемерсьє-Келькеже, такий план мав певні успіхи, так як, наприклад, пряму відповідальність за похід на Азов 1559 року було покладено турками на князя, як такого, що діяв за власною ініціативою [24, с. 53].

Питання щодо впливу походів Д. Вишневецького на процес формування політичної орієнтації донського козацтва ускладнюється невизначеністю того організаційного рівня, на якому воно знаходилося в середині XVI століття. В. А. Брехуненко вважає, що власне феномен донського козацтва сформувався остаточно в 60-х – 80-х роках XVI століття. Саме в цей період в джерелах з'являються згадки про козаків, що включають не просто їх підпорядкованість, а й географічну зону активності, тобто – Дон [22, с. 54-56]. Тоді ж з'являються і перші царські грамоти, які відсилаються на Дон, що свідчить про існування там стабільного козацького товариства [28, с. 56]. Проте, в нашому випадку, чим більш далеким від повністю сформованого стану виступає в 50-х – 60-х роках XVI століття.

Донське козацтво, тим більш критичним слід розглядати фактор перебування Д. Вишневецького на Дону для процесу генезису структури місцевого козацтва.

Ні в московських ні в османських джерелах не виявлено безпосередніх згадок про контакти Д. Вишневецького власне з донським козацтвом. Під час експедиції на Дон 1559 року на з'єднання з князем прямував зі своїм загоном донський козацький отаман М. Черкашенін [16, ч. 2, с. 318]. Втім, про склад загону М. Черкашеніна відомості відсутні. Царський воєвода І. Вешняков, який керував у 1559 році бойовими діями на Дону проти ногайських мурз, у своєму звіті не повідомляє нічого про взаємодію з місцевим козацтвом [16, ч. 2, с. 320]. На думку Ш. Лемерсьє-Келькеже під час військової активності Д. Вишневецького на Дону і поблизу Азова, деяку частину його сил становили донські козаки [24, с. 61, 64]. Цікавий той факт, що після невдалого наступу на Азов і Керч, князем влітку-восени 1559 року були зведені «малі форти» вище за течією Дону. Ймовірно, князь з тактичних міркувань знаходив розумним закріплення на віддалених опорних пунктах в Дикому полі, подібно до того, як це здійснювалося на Дніпрі.

Про подальшу долю цих укріплень точних відомостей немає, але, на думку турків, вони повинні були зіграти певну роль в наступі, який очікувався найближчої весни – в 1560 році [24, с. 55-56]. Звертаючись до подібного досвіду князя на Дніпрі, можна припустити, що для гарнізонної служби знову могло бути залучено козацтво, цього разу – донське. Таким чином, запорізький стиль збройної відсічі кочівникам міг бути (принаймні – частково) перенесений і в донські умови, власне ще до остаточного утворення стійких спільнот козаків у цих регіонах.

Також спостерігаються і якісні зміни в самому середовищі донських козаків, ймовірно, пов'язані з присутністю сил Д. Вишневецького в Азовському регіоні. Так, І. Мустакімов і Д. Сень вважають, що ці походи сприяли схиленню військової активності донців в Азовському напрямку [26, с. 174]. У 1565 році донські козаки (вже без Д. Вишневецького), вірогідно, здійснили напад на Азов, але невдало [24, с. 62]. Досить скоро, вже 1576 року донські козаки знову організували похід на Азов. Примітно, що, принаймні, певного успіху козаки на цей раз все ж таки досягли (було захоплено, щонайменше, деяку частину укріплень), на відміну від спроб Вишневецького, що проводяться з серйозною методичністю і супроводжуваних допомогою

черкеських союзників [26, с. 174; 24, с. 51-62]. Хоча не всі обставини цього походу відомі, це дозволяє припустити наявність серйозного організаційного розвитку донського козацтва в період 1540-1570-х років – від безсистемного розбійництва в околицях Азова до цілеспрямованого прагнення оволодіти ним [25, с. 314-315]. Надалі, Азов залишається важливим орієнтиром для експансії донських козаків.

Висновки. На сьогодні не всі аспекти військово-політичних відносин князя Д. І. Вишневецького та московського царя Івана VI достатньо досліджені, як в українській, так і в російській історіографії. Перша зосереджена, в основному, на зв'язках шляхтича із запорізьким козацтвом і відносини з московською владою розглядає як короткострокову співпрацю. Друга ж сприймає Д. Вишневецького, як чергового служилого воєводу на тимчасовій московській службі, не надаючи особливого значення специфічності статусу князя як козацького лідера. У будь-якому разі, в зовнішній політиці Москви князю відводиться місце не більше, ніж військового союзника.

Через неповну і нерівномірну освітленість проблеми в джерелах, що відображають, насамперед офіційну позицію московського уряду, робота містить твердження, що ґрунтуються на припущеннях, та були висунуті, спираючись на наявні відомості.

Отже, Московська держава в середині XVI століття продовжувала боротьбу з кочівниками, а пізніше вступила у тривалу Лівонську війну в Прибалтиці. Під вагою складних обставин, а разом з цим не залишаючи достатньо амбіційного задуму щодо об'єднання земель Русі, цар Іван IV, ймовірно, міг розглядати ідею, в основі якої полягало поширення впливу на українське низове православне козацтво та зайняті ним території нижньої течії Дніпра. Однак, на той момент між Москвою і запорізькими козаками ще не сформувався стійкий інститут васально-заступницьких або союзних відносин, як це вже почало відбуватися з донським козацтвом. Актуальним рішенням для царя в таких умовах стає контакт з прикордонною українсько-литовською шляхтою,

Список літератури: 1. Горобець В., Чухліб Т. Незнайомі Кліо. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба / В. Горобець, Т. Чухліб. – Київ, 2004. – 307 с. 2. Грушевський М. С. Історія України-Руси (у 10 т.) / М. С. Грушевський. – Нью-Йорк, 1956, - Т. 7. – 628 с. 3. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків; (у 3 т.) / Д. І. Яворницький – Львів, 1991, - Т. 2. – 392 с. 4. Сергійчук В. І. Дмитро

що має певний авторитет серед дніпровського козацтва. Зокрема, військова співпраця з князем Д. Вишневецьким відкривала перед царем перспективи залучення на свою сторону запорізької козацької спільноти. Добровільне прагнення князя до царської служби, разом з унікальним серед сучасників досвідом контактів з запорізькими козаками, зумовили винятковість ролі цього шляхтича для московського двору.

Таким чином, для Івана IV залучення Д. Вишневецького до служби могло бути не тільки шляхом до отримання військового союзника у боротьбі з Кримським ханством, а й інструментом більш складної експансійної політики, ніж силове просування вглиб земель кочівників. Отже, участь цього литовсько-українського магната в процесі формування запорізької козацької громади можна розглядати не тільки як самостійний феномен, але і як такий, що має певне відношення до московських зовнішньополітичних тенденцій. Таке припущення може бути поширене не тільки до Дніпровського регіону, але, такою ж мірою, і до Донського.

З іншого боку, реальні результати такої стратегії Москви не можна назвати цілком успішними - вже через деякий час українські козаки приймають участь в Лівонській війні на боці супротивника. Хоча військово-співробітництво Д. Вишневецького та Івана IV призвело до певних локальних успіхів Московської держави в боротьбі з татарами, залучення деякої частини низового козацтва на нетривалий період не стало моментом початку утворення стійкого об'єднання між Москвою та пониззям Дніпра. Така ситуація цілком властива для ранньої історії козацтва, яке ще не сформувало цілісну внутрішню структуру, та не володіло рисами зовнішньополітичної свідомості. Відносини між козаками і царем в 1550-х - 1560-х роках скоріше схожі на нерегулярне найманство, ніж на військовий союз.

Наведені відомості свідчать про те, що тема взаємовідносин українського козацтва з московськими правителями має потенціал для подальших досліджень.

Вишневецький / В. І. Сергійчук. – Київ, 2003. – 192 с. 5. Сорока Ю. В. Дмитро Байда Вишневецький / Ю. В. Сорока – Харків, 2012. – 42 с. 6. Винар Л. Р. Князь Дмитро Вишневецький / Л. Р. Винар. – Мюнхен, 1964. – 94 с. 7. Голобуцький В. А. Запорозьке козацтво / В. А. Голобуцький. – Київ, 1994. – 539 с. 8. Багалій Д. І. Очерки из истории колонизации степной окраины московского государства / Д. І. Багалій. – Москва, 1887. – 614 с. 9. Скрынников Р. Г. Иван Грозный / Р.

Г. Скрынников. - Москва: Наука, 1980. - 248 с. **10.** Каргалов В. В. На степной границе / В. В. Каргалов. - Москва, 1974. - 185 с. **11.** Кузнецов О. Ю. Рыцарь дикого поля. Князь Д. И. Вишневецкий / О. Ю. Кузнецов. - Москва, 2013. - 224 с. **12.** *История Украинской ССР*: в 10 т. / ред. кол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) и др. - Київ: Наук. думка, 1982. - Т. 2: Развитие феодализма. Нарастание антифеодальной и освободительной борьбы (вторая половина XIII - первая половина XVII в.) / ред. кол.: И. С. Слабеев (отв. ред.) и др. - 591 с. **13.** Брехуненко В. А. Московська експансія та Переяславська рада 1654 року / В. А. Брехуненко. - Київ, 2005. - 368 с. **14.** Брехуненко В. А. Стосунки українського козацтва з Доном у XVI - у середині XVII ст / В. А. Брехуненко. - Київ-Запоріжжя, 1998. - 336 с. **15.** Роздобудько І. Дмитро Байда-Вишневецький - перший організатор донського козацтва / І. Роздобудько. Электронный ресурс [http://tyzhden.ua/History/77441] **16.** *Полное собрание русских летописей*. Том XIII. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновской летописью. Часть I-II. - СПб, 1906. - 240 с. **17.** *Полное собрание русских летописей*. Том XXIX. Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Васильевича. Александро-Невская летопись. Лебедевская летопись. Москва; Ленинград, 1965, 391 с. **18.** Курбский А. М. История о великом князе Московском / А. М. Курбский. - СПб, 1914, - Т. 31. - 372 с. **19.** *Разрядная книга 1475-1598 гг.* - Москва: Наука, 1966. - 617 с. **20.** *Сборник Императорского русского исторического общества*. Т. 59: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским (1533-1560) / под ред. Г. Ф. Карпова. СПб, 1887. - 708 с. **21.** *Сборник Императорского русского исторического общества*. Т. 71: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. 1560-1571 / под ред. Г.Ф. Карпова. СПб, 1892. - 949 с. **22.** *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*: в 13-ти тт. СПб.: Тип. Э. Праца, 1863-1885. **23.** *Акты, относящиеся к истории западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*: в 5-ти тт. СПб.: Тип. II Отделения Собственной Е. И. В. канцелярии, 1848-1852. **24.** *Лемерсье-Келькеже III*. Литовский кондотьер XVI в. - князь Дмитрий Вишневецкий и образование Запорожской сечи по данным османских архивов / *III. Лемерсье-Келькеже // Франко-русские экономические связи: Сборник / Ред. кол.: Ф. Бродель и др.* - Москва; Париж: Наука, 1970. - С. 38-64. **25.** Мустакимов И. Три османских документа XVI в. о ранней истории донских казаков / И. Мустакимов, Д. Сень // *Україна в Центрально-Східній Європі* / - Київ, 2010. - Вип. 9-10. - С. 307-326. **26.** Сень Д. В. Азов и донские казаки по османским документам 1560-1570-х гг / Д. Сень. // *Вестник Танаиса*. Вып.3. X. Недвиговка Мясниковского района Ростовской области: АМЗ «Танаис», 2012. С.172-189 (в соавт. с И. А. Мустакимовым). **27.** Савельев Е. П. Древняя история

казачества / Е. П. Савельев. - Москва, 2010. - 480 с. **28.** Брехуненко В. А. Козаки на степовому кордоні Європи / В. А. Брехуненко. - Київ, 2011. - 504 с.

Bibliography (transliterated) 1. Gorobec V., Chuhlib T. *Neznajoma Klio. Taemnici, kazusi i kurjozi ukrains'koi istorii. Kozac'ka doba*. - V. Gorobec, T. Chuhlib. - Kyiv, 2004. - 307. Print. **2.** Grushevs'kij M. S. *Istorija Ukraini-Rusi* / M. S. Grushevs'kij - New-York, 1956, - Vol. 7. - 628. Print. **3.** Javornic'kij D. I. *Istorija zaporiz'kih kozakiv*. - D. I. Javornic'kij. - Lviv, 1991, - Vol. 2. - 392. Print. **4.** Sergijchuk V. I. *Dmitro Vishnevec'kij*. - V. I. Sergijchuk. - Kyiv, 2003. - 192. Print. **5.** Soroka J. V. *Dmitro Bajda Vishnevec'kij*. - J. V. Soroka. - Kharkiv, 2012. - 42. Print. **6.** Vinar L. R. *Knjaz' Dmitro Vishnevec'kij*. - L. R. Vinar. - Munhen, 1964. - 94. Print. **7.** Golobuc'kij V. A. *Zaporoz'ke kozactvo*. - Golobuc'kij V. A. - Kyiv, 1994. - 539. Print. **8.** Bagalij D. I. *Ocherki iz istorii kolonizacii stepnoj okrainy moskovskogo gosudarstva*. - D. I. Bagalij. - Moscow, 1887. - 614. Print. **9.** Skrinnikov R. G. *Ivan Groznyj*. - R. G. Skrinnikov. - Moscow: Nauka, 1980. - 248. Print. **10.** Kargalov V. V. *Na stepnoj granice*. - V. V. Kargalov. - Moscow, 1974. - 185. Print. **11.** Kuznecov O. J. *Rycar' dikogo polja. Knjaz' D. I. Vishneveckij*. (monografija). - O. J. Kuznecov. - Moscow, 2013. - 224. Print. **12.** *Istorija Ukrainskoj SSR*: v 10 Vol. / Ed.: J. J. Kondufor (gl. red.) i dr. - Kyiv : Nauk. dumka, 1982. - Ed. 2: Razvitie feodalizma. Narastanie antifeodal'noj i osvoboditel'noj bor'by (vtoraja polovina XIII - pervaja polovina XVII v.) / Ed.: I. S. Slabeev i dr. - 591. Print. **13.** Brehunenکو V. A. *Moskovs'ka ekspansija ta Perejaslavs'ka rada 1654*. - V. A. Brehunenکو. - Kyiv, 2005. - 368. Print. **14.** Brehunenکو V. A. *Stosunki ukrains'kogo kozactva z Donom u XVI - u seredini XVII cent*. - V. A. Brehunenکو. - Kiyv-Zaporizhzhja, 1998. - 336. Print. **15.** Rozdobudko I. *Dmitro Bajda-Vishnevec'kij - pershij organizator dons'kogo kozactva*. - I. Rozdobudko. Jelektronnyj resurs [http://tyzhden.ua/History/77441] **16.** *Polnoe sobranie russkih letopisej*. Vol. XIII. Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriarsheju ili Nikonovskoj letopis'ju. I-II. - SPb, 1906. - 240. Print. **17.** *Polnoe sobranie russkih letopisej*. Ed. XXIX. Letopisec nachala carstva carja i velikogo knjazja Ivana Vasil'evicha. Aleksandro-Nevs'kaja letopis'. Lebedev'skaja letopis'. Moscow; Leningrad, 1965, 391. Print. **18.** Kurbskij A. M. *Istorija o velikom knjaze Moskovskom*. - A. M. Kurbskij. - SPb, 1914, - Vol. 31. - 372. Print. **19.** *Razrjadnaja kniga 1475-1598*. - Moscow: Nauka, 1966. - 617. Print. **20.** *Sbornik Imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshhestva*. Vol. 59: Pamjatniki diplomaticheskij snoshenij Moskovskogo gosudarstva s Pol'sko-Litovskim (1533-1560). - Ed. G. F. Karpova. - SPb, 1887. - 708. Print. **21.** *Sbornik Imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshhestva*. Vol. 71: Pamjatniki diplomaticheskij snoshenij Moskovskogo gosudarstva s Pol'sko-Litovskim gosudarstvom. 1560-1571. - Ed. G. F. Karpova. SPb, 1892. - 949. Print. **22.** *Akty, odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheograficheskoi komissieju*: v 13 Vol. SPb: Tip. J. Praca, 1863-1885. Print. **23.** *Akty, odnosjashiesja k istorii zapadnoj Rossii, sobrannye i*

izdannye Arheograficheskoy komissiej: V Vol. SPb: Tip. II Otdelenija Sobstvennoj E.I.V. kanceljarii, 1848-1852. Print. 24. Lemers'e-Kel'kezhe Sh. Litovskij kondot'er XVI v. — knjaz' Dmitrij Vishneveckij i obrazovanie Zaporozhskoj sechi po dannym ottomanskij arhivov. — S. Lemers'e-Kel'kezhe. — Franko-russkie jekonomicheskie svjazi: Sbornik. — Ed.: F. Brodel i dr. — Moscow; Parizh: Nauka, 1970. — 38-64. Print. 25. Mustakimov I, Sen' D. V. Tri osmanskih dokumenta XVI v. o rannej istorii donskih kazakov. — I. Mustakimov, D. Sen. — Ukraïna v Central'no-Shidnij Evropi. — Kyiv, 2010. — Vol. 9-10. — 307-326. Print. 26. Sen D. V. Azov i donskie kazaki po osmanskim dokumentam 1560–1570. — D. V. Sen. — Vestnik Tanaisa. Vol. 3. H. Nedvigovka Mjasnikovskogo rajona Rostovskoj oblasti: AMZ «Tanais», 2012. — 172–189 (v soavt. s I.A. Mustakimovym). Print. 27. Savel'ev Ė. P. Drevnjaja istorija kazachestva. — Savel'ev Ė. P. — Moscow, 2010. — 480. Print. 28. Brehunenکو V. A. Kozaki na stepovomu kordoni Evropi. — V. A. Brehunenکو. — Kyiv, 2011. — 504. Print.

Надійшла (received) 09.11.2015 p.

Крамський Володимир В., магістрант НТУ «ХПІ»; Тел.: +380982214020;
e-mail: shaul.stampfer@mail.huji.ac.il

Kramskiy Volodimir, MA of the National Technical University “Kharkiv Politechnic Institute” Tel.: +380982214020; e-mail: shaul.stampfer@mail.huji.ac.il

УДК 94 (477.54) "XVI"

Дмитро Вишневецький та українське козацтво у зовнішній політиці Московської держави наприкінці 1550-х – на початку 1560-х рр. / В. В. Крамський // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХП». – 2015. – № 56 (1165). – С. 27–38. Бібліогр.: 28 назв. – ISSN 2079-0813.

У статті досліджується функціональна роль та значення Д. Вишневецького у зовнішній політиці Москви, як провідника у контактах держави із запорізькою та донською козацькими спільнотами. Зроблено спробу проаналізувати курс уряду Івана IV стосовно пониззя Дніпра через взаємини із українським низовим козацтвом, а також причини та наслідки цих взаємин на тлі військово-політичного середовища Дикого поля. Текст даної роботи може виявитися корисним для дослідження зовнішньої політики московського уряду щодо регіону пониззя Дніпра та Дону.

Ключові слова: Дмитро Вишневецький, Іван IV Грозний, зовнішня політика, Московська держава, запорізьке козацтво, донське козацтво.

УДК 94 (477.54) "XVI"

Дмитрий Вишневецкий и украинское казачество во внешней политике Московского государства в конце 1550-х – в начале 1560-х гг. // В. В. Крамский // Вісник НТУ «ХП». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХП». – 2015. – № 56 (1165). – С. 27–38. Бібліогр.: 28 назв. – ISSN 2079-0813.

В статье исследуется функциональная роль и значение Д. Вишневецкого во внешней политике Москвы, как проводника в контактах государства с запорожской и донской казаческими общинами. Предпринята попытка проанализировать курс правительства Ивана IV относительно низовьев Днепра через отношения с украинским низовым казачеством, а также причины и последствия этих отношений на фоне военно-политических условий Дикого поля. Текст данной работы может оказаться полезным для исследования внешней политики московского правительства касательно региона низовьев Днепра и Дона.

Ключевые слова: Дмитрий Вишневецкий, Иван IV Грозный, внешняя политика, Московское государство, запорожское казачество, донское казачество.

UDC 94 (477.54) "XVI"

Dmytro Vyshnevetsky and Ukrainian Cossacks in the foreign policy of the Moscow State at the end of 1550s - the beginning of 1560s / V. V. Kramskiy // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual Problems of the History of Ukraine. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2015. – № 56 (1165). – P. 27–38. – Bibliogr.: 28. – ISSN 2079-0813.

The article deals with the researching of the role and importance of D. Vyshnevetsky in Moscow's foreign policy as a conductor of contacts of the state and the Don and Zaporozhian Cossacks communities. An attempt was made to analyze the course of Ivan's IV government relatively to the downstream of the Dnieper through relationships with lower Dnieper Cossacks, as well as the causes and consequences of these relations against the background of the military and political environment of the Wild Fields. The text of this article may be useful for the investigation of Moscow government foreign policy on the region of Lower Dnieper and Don.

Keywords: Dmytro Vyshnevetsky, Ivan IV the Terrible, foreign policy, Moscow state, Zaporozhian Cossacks, Don Cossacks.